

ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

ОЛІХОВСЬКА М.В., аспірант Львівського національного аграрного університету

У роботі проаналізовано визначення терміну „інституціоналізм”, з’ясовано його сутність та використано інституційний аналіз діяльності аграрних підприємств.

Determination of term „institutionalism”, is in-process analysed, his essence is found out and the institutional analysis of activity of agrarian enterprises is used.

Постановка проблеми: Підприємства аграрного бізнесу виступають важливими структурними елементами ринкової економіки. Їх роль та функції полягають у сприянні формуванню диверсифікованої інфраструктури аграрного ринку, що в свою чергу спонукає до поглиблення інтеграційних процесів зі збереженням і примноженням агропромислового капіталу та зміцненням продовольчої безпеки країни. Однак аграрну сферу, як і все народне господарство охопила економічна криза. Тому важливим стає детальна оцінка стану підприємств аграрної сфери для прийняття відповідні рішення щодо змін у стратегії й тактиці господарювання. Актуальним є використання ширшої гамми поглядів на результати функціонування підприємств, зокрема інституційного аналізу.

Аналіз останніх досліджень: Багато вітчизняних та зарубіжних науковців присвячують свої праці аналізу діяльності підприємств, використовуючи спрямування інституціоналізму. Зокрема, Д. Норт є засновником і, напевно, найавторитетнішою постаттю в економічній історії інституційного спрямування. Він і його послідовники виходять з того, що інститути трансформуються під впливом змін у цінах та ідеології [14, с. 118-131]. А. Грищенко здійснив аналіз соціально-економічних змін з точки зору інституційного підходу [2, с. 7-44]. О. ремко вперше застосував інституційний підхід до аналізу перехідних процесів в економіці України [13, с. 82]. Однак при умовах ринкової економіки існує необхідність детального вивчення інституційного аналізу та використання його в сільськогосподарських підприємствах.

Ціль статті: Тому ми ставимо перед собою мету – визначити інституціоналізм, як напрямок економічної теорії та використати його при аналізі аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу: Економічна енциклопедія визначає інституціоналізм, як один із напрямів сучасної економічної думки, об’єктами дослідження якого є певні інститути (корпорації, держава профспілки), а також правові, психологічні та морально-етичні аспекти (звичай, навички, інстинкти та ін.) [5, с. 657].

Інституціоналізм – це досить складна галузь науки як за напрямками досліджень, так і за результатами їх пізнання в економіці та суспільстві. Оскільки породжує досить різні тлумачення інституціоналізму як у цілому, так і його складових. Одні автори уявляють інституціоналізм як щось єдине, інші ведуть мову про „інституціональні напрями в сучасній економічній теорії” [7, с. 33]. В одних працях говориться про одну школу – інституціональну, в других – по дві (традиційну або класичну) а в третіх – про три (старий американський інституціоналізм, новий і нео- інституціоналізм) [1, с. 92]. Слід зазначити, що робляться спроби виділити ще один напрям – інституціонально-еволюційний, але це викликає заперечення, що „еволюційний підхід властивий як соціально-орієнтованому, так і неоінституціоналізму” [1, с. 100]. Це означає, що існування інституціонально-еволюційного, як самостійного напрямку, неможливо.

Інституційний аналіз є методом нового напрямку в економічній науці – інституціоналізму, що досліджує принципи нестійкого розвитку системи і структурних змін у сфері економічних відносин [6, с.98]. Засновники інституціоналізму (американські вчені Т. Веблен, Дж. Коммонс, В. Мітчелл; англійський економіст Дж. Гобсон та інші) та сучасні представники (Дж. Гелбрейт, Р. Хейлброннер, Д. Норт, А. Алчян та інші) велику увагу приділяли інститутам, вважали, що саме вони є рушійними силами розвитку людського суспільства.

Т. Веблен, Дж. Коммонс, В. Мітчелл під інститутом (інституцією) розуміли сукупність сталих звичаїв, традицій, способів мислення і поведінкових стереотипів індивідів, як членів соціальних груп і суспільства в цілому. Проте на думку вітчизняного економіста О. Г. Шпикуляка, дана точка зору має обмежений характер, бо розглядає інституцію у ракурсі поведінкових ознак розвитку людини. Він погоджується із сучаснішою інституціональною теорією, що розглядає інститути (інституції) з економічної точки зору, виділяючи індивідів як економічних суб’єктів [8, с. 143].

Тобто, інститути – це стійкі системи суспільних правил і звичаїв. Мова, гроші, закон, системи міри й ваг, етикет, фірми та інші організації – усе це інститути, які являють собою тип структури, найбільш значимої в соціальній сфері, їм притаманна властивість створювати і формувати якості й поведінку агентів на фундаментальному рівні [4, с. 27].

Один із сучасних представників інституціоналізму Д. Норт визначає інститути як „правила гри” суспільства або, точніше, обмеження, що вигадали люди, які спрямовують людську взаємодію в певне русло та структурують стимули в процесі обміну [3, с. 198]. Російський вчений С. Фролов визначає інститути як форму людської діяльності, що базуються на чітко розробленій ідеології, системі правил і норм, розвинутому контролі за їх виконанням [10, с. 54]. Архітектор польських реформ Л. Бальцерович вважає, що інститути „задають” кожній людині визначено роль, у межах якої вона повинна діяти та приймати рішення [12, с. 37]. Вітчизняні економісти Р. Пустовійт та М. Овчарук визначають інститут, як сукупність, що складається з правила та декількох правил і стимулюючих факторів, що визначають особливості прийняття рішень і подальшої поведінки індивідів для його виконання [9, с. 15].

На наш погляд, інститути – це визначена система правил, норм, дій та форм людської діяльності, що являється фундаментом функціонування кожного організованого суспільства та держави загалом. Для успішного переходу до капіталізму, підвищення економічного потенціалу країни, покращення стану сільського господарства і добробуту громадян залежать від інституційних факторів. Функціонування будь-якої економічної системи є неможливим без створення і розвитку упорядкованої інституційної бази. Тому, без сумніву, інституційний підхід до аналізу економічних процесів є необхідним, важливим, перспективним та актуальним.

Інститути характеризуються значною різноманітністю і складною внутрішньою структурою. Їх класифікація базується на великій кількості критеріїв. Перш за все, вони поділяються на формальні, які закріплені в законодавчих та інших нормативних актах і означають обов'язковість дотримання, що забезпечується системою державних органів, навіть дією різних форм примушення, і неформальні, які становлять сукупність норм і правил соціально-культурного і морально-психологічного типу. До них належать також інститути ділової поведінки, що регулюють стосунки людей у процесі господарської діяльності.

Формальні інститути за рівнем дії є макро- і мікроструктурні, тобто діють на рівні усієї економіки або установи, організації. Вони можуть бути загальними, які регулюють ділову поведінку. Формальні норми і правила утворюють ієрархічну, тобто інституційну, структуру економіки і суспільства. Конституція як основний закон визначає найбільш загальні норми і правила, на основі яких розгортається багатоманітна система норм і правил, що регулюють їх здійснення на нижчих рівнях економічної та суспільної системи [11, с. 5].

До формальних інститутів агропідприємств необхідно віднести форми суспільного устрою, законодавчо-нормативну базу держави, підприємства та інші наукові установи і контролюючі організації, які регулюють функціонування підприємств. Вони не завжди є стабільними, оскільки з розвитком суспільства змінюються швидкими темпами. Інститути можна віднести до зовнішнього середовища, бо вони створюють необхідні умови, простори для діяльності підприємства.

Неформальні інститути – це сукупність норм і правил, які відбивають соціально-культурну і соціально-психологічну сторону економіки і суспільства. Вони містять норми і правила поведінки людей у процесі господарської діяльності, які регулюють ці процеси. У системі неформальних інститутів значну роль відіграють історичні та етнічні традиції, рівень правосвідомості, ціннісні фактори та інше.

Сукупність формальних і неформальних інститутів утворює таку їх структуру, яка адекватна структурі економіки і суспільства, відображає систему виробничих і суспільних відносин і слугує їх реалізації. Водночас усередині цієї єдності формальні інститути як найбільш загальні та принципові з точки зору функціонування і розвитку економіки визначають характер неформальних інститутів [11, с. 5].

Загалом, інституціоналізм за своєю методологією тісно пов'язаний з економічною теорією марксизму, класичною політичною економією та філософією прагматизму. Охоплює не лише економічну сферу діяльності об'єкту, а враховує також соціальну, морально-психологічну, правову, релігійну сфери. Для цього напряду характерним є дослідження виробництва, капіталу, науки, технології, форм організації виробництва і ролі держави в економіці та суспільстві. При цьому процеси діяльності розглядаються не в статичі, а в розвитку, динаміці, що формує методологію в майбутнє.

З погляду інституціоналізму, сільське господарство являється інституцією (інститутом), що функціонує на основі формальних і неформальних інститутів. Оскільки галузь наділена

специфічними особливостями, відповідно сільськогосподарські підприємства функціонують в особливих умовах з боку ринкової економіки і природного середовища.

Крім інститутів економічної сфери на діяльність сільськогосподарських підприємств впливають також інститути політичної, соціальної, правової та морально-психологічного сфер тощо.

Інститутами політичної сфери підприємництва є державні органи влади, які здійснюють регулювання, контроль, стимулювання підприємницької діяльності в державі. Інституційна структура сфери має ієрархічний характер та ґрунтує свою діяльність на діючому законодавстві. Обласні, районні та місцеві державні органи влади здійснюють цінове регулювання виробництва сільськогосподарської продукції, встановлюють систему оподаткування, забезпечують кредитно-фінансовий механізм економічних процесів, проводять антимонопольну політику, здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності та мотивують підприємців до виробництва конкурентоспроможної продукції сільського господарства та виконують безліч інших функцій..

Аграрне виробництво тісно пов'язане з соціальною сферою економіки. Соціальні інститути ставлять перед собою мету - розвиток та підтримка сільських територій та їх жителів; підвищення доходів населення; забезпечення зайнятості працездатних; захист інтересів виробника сільськогосподарської продукції та його працюючих тощо. Для цього створені соціальні фонди, організації, інститути розвитку, громадські установи та інші об'єкти, що на основі законодавства намагаються захищати права громадянина і при цьому покращують стан сільськогосподарського виробництва в країні.

Правові інститути держави займаються реалізацією законодавчо-правової бази підприємництва, що регулюють відносини між суб'єктами ринку, захищають їх права та створюють сприятливе середовище функціонування підприємств. Найвищим нормативно-правовим документом є Конституція, похідні від неї - закони, розпорядження, акти, укази та інші нормативно-правові документи.

До морально-психологічних інститутів слід віднести традиції, етнічні особливості, менталітет, світосприйняття населення. Кожна країна здійснює свою аграрну політику, виходячи з конкретних умов, економічних і технологічних можливостей, рівнів земле- і водозабезпеченості, історичних традицій народу та його бачення, характеру поведінки. Наша Україна здавна гордилася основним багатством – землею, тому й існує повна перспектива розвитку сільського господарства.

Оцінюючи стан сільськогосподарських підприємств за інституційним аналізом, можна вважати, що сучасна економічна ситуація створила чимало труднощів у аграрному секторі. Зокрема у підприємств відсутня сучасна система матеріально-технічного постачання, сервісного і консультаційного обслуговування, ефективного механізму захисту цін на основні продовольчі товари, ослаблена фінансова допомога фермерам з боку держави. Також відбувається дисбаланс у паритеті цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, продукцію рослинництва і тваринництва; недосконале кредитне забезпечення та система оподаткування; низький розвиток підприємництва та ринкової інфраструктури в сільській місцевості; недостатньо сформована психологія селян до приватного господарювання тощо.

Всі перераховані вище проблеми створюють вкрай несприятливе середовище для ведення аграрного бізнесу та доводять, що в країні відсутній ефективний механізм інституційного функціонування. Сфери інститутів діють як одна система і створюють видимі бар'єри для підприємця, породжуючи щораз нові труднощі в бізнесі. Правильне та ефективне взаємодіяння інститутів аграрного виробництва налагодило б усю структуру АПК та дало б можливість виробляти високоякісну і конкурентоспроможну вітчизняну продукцію.

Тому вкрай необхідна державна підтримка інститутів аграрної сфери для забезпечення раціонального функціонування сільськогосподарських підприємств. Насамперед необхідно виконати такі завдання:

- удосконалення й розвиток законодавчої та нормативно-правової бази, яка регулює розвиток сільської місцевості та сільськогосподарства;
- інформаційне забезпечення сільського населення із соціальних, економічних та правових питань;
- розробка наукових та аналітичних досліджень з розвитку сільського господарства та сільської місцевості;
- розробка моделей регіонального розвитку;
- сприяння, шляхом проведення тренінгів, в підготовці фахівців для вирішення актуальних питань сталого розвитку економіки;
- сформувати систему цінового моніторингу на аграрному ринку, який включає поняття збору, аналізу, поширення цінової інформації споживачам на внутрішньому та зовнішньому ринках

- сформувати інфраструктури аграрного ринку в сільській місцевості на рівні районної ланки та інше.

Висновки: Узагальнивши вищесказане, можна зробити висновки, що інституціоналізм – це сучасний напрямок економічної теорії, який досліджує інституційну будову взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності, враховуючи соціальні, морально-психологічні, політичні та інші норми. Перевагами даного напрямку є предмет пізнання – інститути, які мають місце і в економіці, і в соціальній сфері, в сфері права, моралі, релігії тощо.

В історії України з найдавніших часів аграрне питання завжди було актуальним і складним. Сьогодні, саме в аграрному секторі зосереджено біля третини основних виробничих фондів, працює четверта частина населення, зайнятого в економіці України. Тому дуже важливо є проаналізувати діяльність та стан сільськогосподарських підприємств не лише з економічної точки зору, а й з політичної, правової, соціальної, морально-психологічної для виявлення проблем та причин їх спаду.

Ніяке суспільство не зможе функціонувати нормально, якщо не матиме високорозвинутого аграрного сектора і достатньої кількості продовольства для забезпечення населення. А ми бачимо, що сьогодні в державі створені несприятливі економічні, політичні, правові, соціальні та морально-психологічні умови для ведення агробізнесу та відсутній ефективний інституційний механізм функціонування економіки. Все це потребує невідкладних заходів з боку держави, як основного гаранта людських прав. Вона повинна створити відповідні організаційні передумови, що забезпечуватимуть постійне функціонування на національному, регіональному чи галузевому рівнях спеціальних інституціональних механізмів — організацій (дослідних і навчальних центрів, інститутів, асоціацій), їхню діяльність треба зосередити на: розв'язанні ключових проблем підвищення ефективності різних організаційно-правових форм сільськогосподарського виробництва та реалізації стратегії і тактики розвитку національної економіки на всіх рівнях управління.

Література.

1. Гайдай Т.В./Вплив сучасної інституціональної теорії на розвиток економічної науки //Т.В.Гайдай - „Економічна теорія” 2004,№ 2, 90-103с.
2. Грищенко А. Особливості ринкової трансформації інверсійного типу. У кн.: Перехідна економіка (В. М. Гець, Є. Г. Панченко, Е. М. Ліанова та ін. За ред. В. М. Гейця), К., „Вища школа”, 2003, с. 85
3. Д. Норт Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки - К. „Основа”, 2000, с. 209
4. Дж. Ходжсон / Скрытые механизмы убеждения: институты и индивиды в экономической теории // Ходжсон Дж. - Экономический вестник Ростовского государственного университета, 2003, Том 1 , №4. – с. 11-30.
5. Економічна енциклопедія за ред. С.В. Мочерного та ін. – Т1.- К: Видав. центр „Академія”, 2000, - 774 с.
6. Зайцев Н.Л. Краткий словарь экономиста – 3-е изд. / Зайцев Н.Л. – М. : ИНФРА – М, 2006. –160 с.
7. Московський О.І. / Інституціональні напрями в сучасній економічній теорії.// О.І. Московський - „Економічна теорія”, 2004, №2, с.31 - 39
8. О.Г. Шпикуляк / Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії // Шпикуляк. О.Г. – Економіка АПК, 2009, № 11, с. 114-147.
9. Р. Пустовіт і М. Овчарук /Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках // Пустовіт Р. і Овчарук. М. - Економіка України, №6, 1008. с.15-19
10. Фролов С. Социология М., «Логос», 1997, с. 144
11. Чухно А. / Інституціоналізм: теорія, методологія, значення // А. Чухно - „Економіка України”, 2008,№6, 4-13 с.
12. Ю.Ольсевич / Институционализм – новая панацея для России ? // Ольсевич Ю. - «Вопросы экономики», 1999, №6, с. 37-41
13. Яременко О. Переходные процессы в экономике Украины : институциональный аспект. Х., «Основы», 1997, 182 с.
14. North D. Institutions, institutions Change and Economic Performance. Cambridge, “Cambridge University Press”, 1990, p. 187